

İRAN' LA TURAN' IN PAYLAŞILAMAYAN ŞİRİN' İ

A. CAFEROĞLU

Birbirinden farklı üç büyük dilin ortaklaşa Orta-Asya kültür yaylasına sürmüş olduğu muazzam edebiyat, kültür tarihçileri için, dâima ender bir fikir toleransı örneği olarak kalacaktır. Arap, Fars ve Türk kültür dillerinin vücuda getirdikleri bu edebiyat, ne gariptir ki, millî dilleri asla arka plâna atmadan ve birbirine karşı en ufak bir mücâdeleye mahal vermeden, müşterek bir motif, çağın geleneğine uygun bir terennüm, hangi hükümdar tarafından ısmarlanırsa ısmarlansın ve hangi kalem üstadı tarafından kaleme alınır alınır, hep aynı his ve aynı sıcaklıkla işlenmiş, Orta - Asya klâsik ve epik edebiyatına mâledilmiştir. Bilhassa epik eserlerin temel mevzû ve idealini teşkil eden "aşk kurbanları", yerli renklere boyanmasına rağmen, Orta-Asya sahasında İran - Turan şeklini alarak, yüzyıllar boyunca yaşamış, edebî değerinden hiç bir şey kaybetmemiştir. Hatta insanlık ülküsü yönünden bu nevi epik eserler, motifçe, dünya edebiyatlarının sınırları içerisinde kolayca yerleşmiş kalmıştır. Tâbir câizse, bu *haymatlos* edebiyat nevi, Orta - Asya topraklarında, belirli bir karakter alarak İranla Turan'ın paylaşılabilir hâle getirilen müşterek bir motifi olmuştur. Burada kastedilen Turan, umumiyetle Türklerin yaşadıkları Orta - Asya'nın tam kendisidir. Daha Göktürk devletinin (VI. - VII.) ortaya çıkmasıyla; Turan deyimi, bir ülke adı olmak üzere Türkistan'ı temsil etmiş, bu yüzden İran - Turan mücâdelelerine âit hikâyelerdeki Turanlı kahramanlar da, tamamile Türk kahramanlarından sayılmışlardır ¹. Hele Karahanlı Türk devletinin kültür hayatı ve bilhassa destan edebiyatı nevi üzerinde ağır basan İran tesiri ² ister istemez, bu devlete âit olmayan İran menşeli

¹ V. Bartold, *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927, s. 77.

² A. N. Samoyloviç, *İranksiy geroičeskiy epos v literaturah Tyurkskih narodov Sredney Azii* (=Orta Asya Türk halkları edebiyatında İran'ın kahramanlık eposu, *Firdovsi*), Leningrad 1934, s. 161 - 162.

birçok rivâyet ve tarihî geleneklerin, Türk Karahanlı'lar hesabına geçirilmesine kolayca yol açmıştır³. Okadar ki bu Türk devleti kendisine "Âl-i Afrâsiyâb" süsünü bile vermekten çekinmemiştir. Halbuki Turan'ın efsânevî bir padişahı olan Afrâsiyâb, gerçekte, hiç bir vakit Türk olmamıştır. Ancak manevî değeri, adı ve sanıyla Türklüğe nakledilmiştir. Nitekim daha İran hükümdarı Faridûn zamanında, ilk olarak Türk ve Turan tâbirlerinin Türklere mahsus millî bir tarif şeklinde kullanışı, zamanla vâzih bir mâna kazanmış, İran devleti karşılığı olmak üzere, Turan şeklinde Firdavsi'nin *Şahnâme*'sinde yer almıştır⁴. Hatta Firdavsi, destanın temelini teşkil eden İran-Turan mücadelesinde, gerçek bir aşkla bağlandığı vatani İran'ı, yerleşik bir medeniyeti temsilen, göçebe medeniyetli Türk'le yani Turan'la karşı karşıya koymasına rağmen⁵, Türk muhibliğini de asla bir kenâra atmış sayılmamalıdır. Bahusus ki "İran'ın yeni doğuşunun ve birliğinin" yegâne kurtarıcısı olarak, âdeta taptığı hükümdarı Gazneli Mahmud⁶, hem Türk hem de Turan denilen, Firdavsi'ce benimsenen ülkenin göçeri bir evlâdı idi. İran ve Turan ülkelerinin sınırı ise bu zamanlarda Ceyhun ırmağı kabul edilmişti.

Karakter bakımından ise destandaki İran'la Turan, birbirine karşı "ateş - su" gibi zid birer unsurdurlar. Nitekim Firdavsi şöyle der :

دو گوهر یکی آتش و دیگر آب بدل یک ز دیگر گرفته شتاب

Fakat bu tarifi ile yetinmeyen üstad, *Şahnâme*'sinde ayrıca bu iki ülkeden hangisinin "ateş", hangisinin "su" olduğunu açıklamağı da lüzumlu görmüştür :

زکار منو چهر و افراسیاب شدست آتش ایران و توران جو آب⁷

³ Nitekim Kâşgarlı Mahmud, Afrâsiyâb'ı, lejander Türk kahramanlarından Alp-Tonga'nın aynı olarak kabûllenmiştir (*Divân*, I, 44; C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz*, Leipzig 1928, s. 240. Aynı fikir *Kutadgu Bilig*'ce de benimsenmiştir (nşr. W. Radloff, II, 31). Afrâsiyâb, *Dedem Korkut*'ta da geçmektedir.

⁴ T. Kowalski, *Studia nad Şāh-nāme*, Krakow, 1952, I, 245.

⁵ Jan Rypka, *Iranische Literaturgeschichte*, Leipzig, 1959, s. 155; T. Kowalski, *aynı eser*, s. 244.

⁶ J. Rypka, *aynı eser*, s. 157.

⁷ T. Kowalski, *aynı eser*, s. 246; makalede geçen farsça metinler Kowalski vasıtasıyla, *Şahnâme*'nin J. Vullers neşrinden alınmıştır.

Bir İranlı olması hasebile sevdiği İran'ı "ateş" telâkki eden Firdavsi, Türk'ü, ateşi söndürmeğe yarayan bir "su" ya benzetmeği, nendense daha uygun bulmuştur. Buna göre de İran destanında, İran ve Turan, karşılıklı birer müstakil âlem olmuşlardır. Hatta siyasî ve edebî eserlerde Turan, "Tūrān-zamin", "şahr-i Tūrān", "marz-i Tūrān" gibi adlar ve sıfatlar dahi almıştır.

Dilce de Turan, Firdavsi'ye göre, İran'dan tamamile ayrılmıştır. İki ülke veyahut âlem arasındaki siyasî görüşmeler ve münâsebetler "tercüman" vasıtasıyla yapılmıştır. *Şahnâme*, bu çok nâzik mes'eleyi ihmal etmemiş, bâzı konular dolayısıyla açıklamalar da yapmıştır; Şöyle ki:

سر افراز طرخان بیامد دوان بدین روی دژ با یکی ترجمان

(III, 1616)

نشست از بر زین سپیده دمان چو شیر ژبان با یکی ترجمان

(III, 1164)

که رویش هومان ترکی زبان همه گفته ما برو بر بخوان

(III, 1165)

Bundan başka *tarcūmān* tâbiri dışında, birçok yerde açıktan açığa Türkü ve dilini işaretleyen ifâdelere rastlanmaktadır⁸. Anlaşılan Firdavsi'nin ruhunda yerleşen Türklük sevgisi, *Şahnâme*'yi bütün genişliğine kaplamış ve yer yer Türk yiğit-kahramanlarına bahşedilen yüksek vasıflar, Orta-Asya bozkır fikir yaratığının bir nevi *Şahnâme*'si sayılan *Manas destanı* üzerinde de müessir olmuştur⁹. Nasıl müessir olmasın ki, Firdavsi'nin eserinde :

که چون ماه ترکان بر آید بلند ز خورشید ایرانش آید گزند

veyahut :

⁸ *Şahnâme*'de *Turk* (ve cemi *Turkân*), *şāh-i Turkân*, *sālāt-ı Turkân*, *sipah-dār-i Turkân*, *Turk zād* (, - e), *Turkmān*, *Turki* v. s. gibi kelimeler yüzlerce defa geçer; bunların yerleri için bk. F. Wolff, *Glossar zu Firdosis Schahname*, Berlin, 1935, s. 241 v.d.

⁹ S. M. Abramzon, *Etnograficheskie syujeti v Kirgizskom epose "Manas"*, *Sovetskaya Etnografiya*, 1947, II, 136.

بر این سالار ترکانه پشنگ

به رده درون خیمهای پشنگ

(III. 1288)

gibi ifâdeler vardır. Nihayet, insan olarak bir Türk, Firdavsi için "peri" den başka bir şey olmadığı halde, aklen de خردمند ("akilli")' dir :

که ترکان بدیدن پری چهره اند

(V. III. 1187)

خردمند و بیدار سرگز نژاد

نخست آن که گفتی ز تواران نژاد

(V. III. 1420)

Tarihî - destânî rivâyetler üzerine yazılmış bulunan *Şāhnāme*, Doğu İran toprağı ile, Turan'ın - yani bugünkü Özbekistan Türklüğünün-- ortaklaşa bir fikir mahsulü olması bakımından, şüphe yoktur ki, eski İran ve Türk cemiyet hayatının da gerçek mürevvici olmuştur. Zâten Orta-Asya, bu çağlarda, tarihî milletler münâsebetleri kavşağını elinde tutmuş, çeşitli kültür kaynaşmalarına imkânlar sağlamıştır. Burada karşılaşılan ve çarpışan hayat içerisinde eriyen ideolojiler arasında İrâncılık ve Turâncılık da bulunmakta idi. İşte *Şāhnāme* bu tarihî hâdiselerin yarattığı bir şâheserdi.

Buna göre *Şāhnāme*' den de anlaşıldığı üzere İran ve Turan taksimi, gelişi güzel ve keyfî bir destan konusundan doğma hayalî bir ayırma olmayıp, iki ayrı dilli, gelenekli ve kültürlü ayrı cemiyetlerin, ortaklaşa sürdürdükleri hayatın mahsulü olmuştur. Böyle bir vasatta, elbette ortaklık nispeti, yalnız mânevî kültür değerlerine has kalamazdı, savaş kahramanlarının sicilline dahi gidebilirdi. Nitekim Firdavsi'nin savaş tasvirlerindeki İran - Turan mücâdelesini, İran'ın bir kısmının hükümdarı sayılan Türk Mahmud'un zamanındaki, Karahanlı devletine karşı yapılan savaşı da canlandırmakta ve bu savaş, Türk imparatoru nazarında, İran milliyetçilik geleneği dışına o kadar da çıkmamaktadır. Bartold ve Rypka gibi yabancı bilginlerin, Türk kahramanlarını ve İran'la Turan arasındaki savaşları, sadece İranlılarla, iranleşmiş Türkler arasında bir vaka olarak kabullenmeleri, tamâmile yersizdir ¹⁰. Orta-Asya klâsik

¹⁰ Bilindiği üzere, Mahmud Gaznevî *Şāhnāme*' yi beğenmemiştir. (E. E. Bertel's, *Firdavsi i ego Tvorçestvo = Firdavsi ve eseri*, Firdavsi, L. 1934, s. 112.). Buna karşılık olarak Selçuklular ise, tam aksine *Şāhnāme*' yi benimsemiş, onun şiddetli tesiriyle, eski tarihî şah adları, Selçuk sultan âilelerinin, âdeta gözağrısı derecesine getirilmişlerdir.

Türk, epik edebiyatının şövalye ruhlu lejander kahraman tipleri arasında, İran'ın epik "centilmen" kaynağından gelenleri de vardır ki, bu da çağın birleşik fikir hayatı için tabii idi. Savaş meydanında karşılaşılan iki dilli İran ve Turan, nihayet savaş dışı sâkin hayat şartları baskısı ile, müşterek ve tabii bir fikir birliği içinde de yaşamak mecburiyetinde idiler. Hele Orta - Asya destan nev'i Türk edebiyatı kahramanları için bu, zarurî bile sayılırdı. Ayrılık ve gayrılık bir nevi gelenek dışı yersiz hareket olarak bilinirdi. *Leylâ ve Mecnun*' un bu yüzden menşeyini arayanlara, bugüne kadar rastlanmamıştır. Dünya edebiyatları çapında arama teşebbüsüne girişilecek olursa dahi, tıpkı *Husrev ve Şirin*' in kahramanı "Şirin" gibi, çağın kültür ve sanat hayatı tesiriyle, paylaşılmaz bir takım adlar altında, yeni yeni millî kahramanlar türemiş ve türetilmiş olacaktır. Nitekim "padişahları övmekten" bıkan Firdavsi ' *Şahname*' sinde, boşboğazlığa bir son vermek suretile :

نگویم دگر داستان ملوک دلم سپید شد ز استان ملوک
نگویم سخنهای بهوده هیچ نگویم به بهوده گفتن بسیج¹¹

diyerek kalemini, savaş cephesinden, paylaşılamayan "Şirin" e çevirmiş, onun trajik hayatına can katan rakibini zehirlemesini, sevgilisi Husrev tarafından terkedilmesini, nihayet "aşk kurbanı" oluşunu tasvire ve yaşatmaya çalışmıştır. Şirin bu sâyede lejander, sınırları çok uzaklara taşan edebiyatların, sevimli ve ezeli bir kadın kahramanı olmuştur. Nihayet o, dünyanın "yedi" harikasından biri sayılırdı¹².

Çagatay edebiyatı kurucusu sayılan üstad Mir Ali Şir Nevâî' nin Firdavsi'yi "üstâd-ı fann"¹³ olarak tavsif etmesine rağmen, Şirîn, en iyi vasfını ve gerçek değerini Firdavsi' de değil bilâkis Nizâmî' nin velût kaleminde ve sızlayan kalp acısında bulmuştur. Yakın doğunun, aşkı terennümünde, emsâline nâdir rastlanan ikinci büyük şiiri *Husrav u Şirîn* olmuştur. Erkek kahramanı tarihî İran'ın *Husrav*' ini, kadın kahramanı ise, Nizâmî' yi, zamansız terkederek, Şirin' e kavuşan, şâirin sevgili refikası, hayat arkadaşı ve aslen bir Kıpçak Türk câriye olan

¹¹ E. E. Bertel's, *aynı makale*, s. 114 - 115.

¹² K. V. Trever, *Sasanijskij Iran ve Şah-name = Sâsâniler İran'ı ve Şahname*, Firdavsi, Leningrad 1934, s. 195.

¹³ Ali Şir Nevâî, *Muhakemet-ül-lûgateyn*, T. D. K., Ankara 1941, s. 96 (şimdiki dile çeviren İshak Refet Işıtman).

Afāk'ın hatırasını ebedileştirmiş, böylece İran'la Turan'ı sâkin bir tarihi çatı altında bağdaştırmıştır.

Mesnevi'nin yazarı, eski Azeri Türk edebiyatının kurucusu ve bu edebiyatın Fars dilli devrinin üstad şâiri Nizâmi'dir. Yazılmasını ısmarlayan ise, Irak Selçukluları hükümdarı II. Toğrul (1177-1194)'dur :

که برخوردار باد از تاج وار تخت	چو سلطان جوان شاه جوان تخت
ولایت گیر ملک زندگانی	سریر افروز اقلیم معانی
خداوند جهان سلطان عادل	پناه ملک شاهنشاه طغرل

Toğrul, çağının saray âdâbına uyarak, kendisi için, aşkı terennüm edecek bir mesnevînin yazılmasını Nizâmi'den talebetmiştir. Bunu

که عشق نو راز از راه عالم	چنین فرموده شاهنشاه عالم
---------------------------	--------------------------

beytinde “Şehinşâhın emri” kabul eden Nizâmi de, geçirdiği ve ruhi aşk buhranı tesirile, bu teklifi nimet bilmiş, okuyucusuna iç âleminin ıztıraplarını duyurmak ve bu acıyı tâzelemek istemediği hâlde, Şirin'in hayat mâcerasını kalbinin kanı ve ayrılık hasretinin acısıyla yazmaya mecbur olmuştur. Bu sûretle, iyi bir tesadüfle, mesnevînin nazmedilişinde, bizzat şâirin aşk ve hissiyatının da muazzam bir payı olmuştur.

Eserden anlaşıldığı üzere, Şirin, şâirin hayatında derin iz bırakmış olan sevgili refikası Āfāk'ın bir nevi prototipidir. Asıl adı, Türkçeye uygun Apak yahut bugünkü ağız telâffuzu ile Appak¹⁴ olması gereken Āfāk, aslen Kıpçak Türklerinden olup Derbend şehri hâkimi tarafından, câriye olmak üzere şâir Nizâmi'ye armağan edilmişti. Āfāk'ın yabancı bir ihtiyarın eline teslimi ve onun haşin ev hayatına alışması herhâlde başlangıçta pek trajik olmuştur. Bu Kıpçak câriyenin vaziyeti ilk anlarda ihtiyar Nizâmi için de, pek üzücü ve kırıcı olmuş-

¹⁴ Yazmalarda Āfāk olmakla beraber, Kıpçak antroponimisi için bu telâffuz şekli, tamâmiyle yabancıdır. Buna göre, Türk kadın adları için normal sayılan ve bugün bile mevcut olan Apak ~ Appak olması daha uygundur (bk. E. E. Bertel's, *Kak zvali pervuyu jenu Nizami?*, V. A. Gordlevskiy Armağanı, 1953, s. 64).

tur. Fakat bu dramatik hâdise, edip ve şâir Nizâmî'nin ince ruh zenginliği sâyesinde, kısa zaman sonra, bertaraf edilmiş, câriye ile olan kaba münâsebetler Şirin'in aşkını andıran, içli bir durulma havası yaratmış, bu hava ihtiyar şâiri sihri bir aşkla genç ve güzel Kıpçak kızına bağlamıştır. Bu sûretle Nizâmî'nin âile hayatı yeni bir veçhe almıştır. Şâir bu kıpçak kızını eserinde şöyle târif etmektedir :

سبک رو چون بت قیچاق من بود گمان افتاد خود کافاق من بود
پرنده درع واز درع اهنین ر قیاس از بیرهن تنک استین ر

İri cüsseli, fevkalâde güzel ve akıllı olan Āfāk, Nizâmî'ye yepyeni bir hayat kazandırmıştır. O kadar ki şâir mükâfat olarak câriyesinin değerini takdir etmiş ve kısa zaman içinde onu kendine zevce yapmıştır. İşte şâirin meşhur *Husrav u Şirin*'indeki Şirin, Nizâmî'nin de itiraf ettiği gibi, Āfāk'ın ruhunu ve insanseverliğini kendinde toplamış hem İran Padişahı Husrav'ı, hem Turanlı Nizâmî'yi yaşatmıştır.

Nizâmî'nin Āfāk'la olan izdivacından, takriben bir yıl sonra, 1173-1174 yıllarında Muhammed adlı bir oğlu dünyaya gelmiştir. Cârîye olmasına rağmen, ahlâkan mazbut ve ismetli Āfāk'ın dünyaya getirdiği bu çocuk, Nizâmî için unutulmaz bir nimet olmuştur. Fakat ne yazık ki evlâdına doyamadan 1180 yılında Āfāk'ın ufûlü, Nizâmî'yi derin acılara garketmiş, onun san'atı üzerinde müessir olmuştur. İhtiyar şâir için yegâne teselli kaynağı oğlu Muhammed'le, hayal olan eşinin mâtemli aşkı olmuştur. Hayâlen avunmakta olan Nizâmî'nin tam bu ağır ve matemli günlerinde, Türk imparatorunun ¹⁶ kendi gönül eğlencesi için, bir mesnevi yazmasını ihtiyar Nizâmî'den istemesi, şâire âdeta bir iç dökme, Āfāk'ına ağlama fırsatını vermiştir. Appak'ın unutulamayan acısına ortak arayan Nizâmî, bunu ebedî ve ezeli aşk kurbanı olarak hayâlinde yaşattığı tarihi Şirin'de bulmuş ¹⁶, ona sevimli Kıpçak Türk kızının, saf ve sâdik vasfını vermekten çekinmemiştir ¹⁷.

¹⁶ Bâzi tezkirelerde, bu mesnevînin yazılmasını isteyen Kızıl Arslan olduğu yazılmaktadır. Bu yanlışlığı doğuranların öncülüğünü Davlatşah yapmıştır.

¹⁶ Nizâmî elbette Şirin hakkındaki tarihi rivâyetleri pekâlâ bilirdi. Hatta bu husustaki kaynakları inceden inceye aramış taramıştır (G. Yu. Aliev, *Legenda o Hosrove i Şirin o literaturah narodov Vostoko*, 1960, s. 10 = *Doğu milletler edebiyatında Husrav ve Şirin hakkındaki lejanda*).

¹⁷ E. E. Bertel's, *Nizami*, 1956, s. 102 v.d.

Nizami, *Husrav u Şirin*'ini 1181 tarihinde bitirmiştir. Yazılmasını emreden Irak Selçuk imparatoru olduğu hâlde, Nizami, eserini Gence hâkimi Şemseddin Ebû Ca'far Muhammed Cihan Pahlevan (1174-1186)'a¹⁸ ithaf etmiştir. Eserin ortalarında ayrıca, aynı bölgenin üçüncü emîri bulunan Muzaffereddin Osman Kılıç Arslan (1186-1191)'in adı geçmektedir ki, bu zat, kardeşi Cihan'ın ölümü üzerine tahta çıkmıştır. İçerisinde rastlanan bu kabilden çeşitli emirler, devlet adamları, daha doğrusu Türk hükümdar adları, eserin hiç olmazsa mânevî yönden büyük hissesinin Türk hamurundan yoğrulduğuna bir işâret sayılabilir.

Zaten Şirin, milletlerarası edebiyatta paylaşılmaz lejânder bir tip olarak kalmaktadır. Menşe şebâdetnâmesini İran hükümdarlarından Husrav Parviz (hüküm yılları: 590-628) ile olan aşk macerası teşkil etmekle beraber, yine de Şirin'i gerçek bir İranlı olarak kabüllemek zordur. Kaldı ki, Husrav'ın kendisi dahi, bir dereceye kadar Turanlı yani Türk muhitindedir. Babası Hurmuzd hakkındaki, Doğu ve Bizans kaynaklarının verdikleri bilgiye bakılacak olunursa o, aslen "yarı Türk" yarı "İranlı" idi¹⁹. Yarı İranlı, yarı Turanlı bir babanın oğlunda da herhâlde aynı tesir mevcut olmuştur. Bâhusus ki, Husrav Parviz'in devrinde İran'daki iç harp ve kaynaşmalara Türk kumandanları da karışmış, taraf tutmuşlardır. Bu sûretle destanın erkek kahramanının soyunda ve sopunda bir Türklük havası mevcut olmuştur.

Şirin'in durumu ise daha karışıktır: Kaynaklar onu, hep çeşitli milletler ve ülkelere bağlamakta âdeta yarışa çıkmışa benzemektedirler. Nitekim Süryanî kaynakları Şirin'i Fırat ırmağı yöresi sâkinlerinden saymaktadır²⁰. Ermeni ve diğer bâzi kaynaklar da bu fikre katılarak onu Huzistan'lı saymakta tereddüt göstermezler²¹. Buna rağmen Bizans kaynakları onu kendilerinin ayrılmaz bir parçası olarak tanıtmaktadırlar. Aynı fikrin müdâfileri arasında Arap müelliflerinden İbn Miskavayh de bulunmaktadır²². Ermeni kaynakları ise Şirin'i gerçek bir ermeni kızı olarak tanıtmak istedikleri halde²³, Azerbaycan Türkleri, sırf Nizami'nin Genceli oluşu dolayısıyla, Azerî Türklerinden saymaktadırlar²⁴. Hâlbuki Mîr Ali Şir Nevâî, insanlık idealini terennüm ederken Farhâd'ı Çin Padişahının oğlu; sevgilisi Şirin'i Ermeni; Farhâd'ın arkadaşı Şâ-

¹⁸ E. E. Bertel's, *aynı eser*, s. 104.

¹⁹ N. V. Pigulevskaya, *Vizantiya i Iran na Rubeje VI i VII vekov*, 1946, s. 85.

²⁰ N. V. Pigulevskaya, *Sâsânîler devrine ait bir anonim Süryani kaynağı*, s. 67; Aliev, *aynı eser*, s. 33.

²¹ Th. Nöldeke, *Die von Guidi herausgegebene Syrische Chronik*, s. 10.

²² İbn Miskavayh, *The Tajarib al Umam*, Leyden 1909 (GMS), s. 472.

²³ *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, XLIV, 546, mad. *Ferhad ve Şirin*.

²⁴ Z. İbrahimov, *Azerbaycan kadınlarının geyraman geçmişinden*, Bakü, 1948, s. 11.

pūr'u ise İranlı olarak kabullenmiş, bu yolla ırksızlığın millî yaradılıştaki ziddiyetini ortadan kaldırmak istemiştir²⁵. Ayrıca üç dilli kahramanların anlaşmada, sevişmede ve yaşamada en ufak bir fikir zorluğu ile karşılaşmaması motifinin bu vesile ile, Türk edebiyatına da sokulmuşu, şüphesiz araştırmaya değer mühim bir edebî cereyandır. Şirin'i Ermeni olarak tanıtanlar arasında Amir Husrav-i Dihlavî (1253-1325) de bulunmaktadır²⁶. Şirin'in gerçek bir İranlı, yâni Fars kızı olduğunda ısrar edenler de vardır²⁷. Halbuki Şirin'in efsânevi ve yerine göre mübârek aşk kurbanı sayılan sembolik adı, İranlılardan fazla İranlı olmayan milletler edebiyatında, yer almış²⁸ ve aşk uğrundaki fedakârlığı ile âdeta "kült"leştirilmiştir.

Böylece İran'la Turan arasında paylaşılamayan Şirin, İranlı, Ermeni, Bizanslı ve Türk gibi milletlere mâledilmek istenmiştir. Şimdiye kadar onun Türklüğü üzerinde durulmamıştır. Buna mukabil Ali Şîr, Husrav-i Dihlavî ve Afâk'ın hemşehrisi Kutb gibi Türk asıllı yazarlar, aksine onu Türklük dışında görmüşlerdir. Ancak tek başına Genceli Nizami, Şirin'den bahsederken "Benim Āfâk'ıma benziyordu" demekle, aşk kahramanının gerçek soyunu da açıklamış bulunuyor. Bu suretle, Nizâmî'nin Şirin'i Kıpçak illi bir Türk kızı olmuş ve bütünü ile eserinde yaşatılmıştır. Kimbilir belki de Āfâk-Şirin birliği *Oğuz ilinde beylik yapan kızlar* ünlü efsanesi kahramanlarından biri olmuştur. Orta-Asya Türk bahşlarına göre "Yedi kız" bütün Oğuz ilini bir zamanlar idâreleri altına almışlardır. Bu "Yediler" belki de, aynı Nizâmî'nin *Haft Paykar*'i olmuştur. O takdirde Şirin'in Āfâk'lığına da şüphe edilemez.

Nizâmî eserinin *Natica-i afsāna-i Husrav u Şirin* kısmında bu güzel motifi münâkaşaya ve herhangi bir tâvize yer vermeden kardeş İran'la Turan dostluğunu, Şirin aracılığı ile şöyle neticelendirmiştir.

تو کز عبرت بدین افسانه مانی چه پنداری مگر افسانه خوانی
دین افسانه شرطست اشک راندن گلابی تلخ بر شیرین فشاندن

²⁵ Alişer Navoiy, *Tanlagan eserler. Hamsa II. Farhod va Şirin*, Taşkent, 1948, s. 17; L. Klimoviç, *Sovyet Doğusunun edebiyat tarihinden*, 1959, s. 81 (*Alişer Navoi*).

²⁶ Aliev, *aynı eser*, s. 130.

²⁷ Zabih Bihrüz, *Şāh-i ıran u Bānū-yi Arman*, Tahran, s. 7; Aliyev, s. 35.

²⁸ F. Justi, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895, s. 302-3.

بحکم آنکه آن کم زندگانی
 سبک روجون بت قبیچاق، من بود
 چو گل بر باد شد روز جوانی
 همیون پیکری نغز و خردمند
 گمان افتاد خود کافاق من بود
 فرستاده بمن دارای دربند
 پندش درع و از درع آهنین تر
 قباش از پیرهن تنگ آستین تر
 مرا در همسری بالمش نهاده
 سران را گوش بر مالش نهاده
 به ترکی داده رخم را بتاراج
 چو ترکان گشته سوی کوچ محتاج
 خدا یا ترک زادم را تودانی
 اگر شد ترکم از خرگه نهانی